

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

**LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ.
PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII
AcadLexi 2025**

Volumul cuprinde lucrări prezentate la ediția a XIV-a a Colocviului cu participare internațională „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”. AcadLexi 2025 (<https://philippide.ro/acadlexi.html>).

Coordonatori de volum: Elena Isabelle Tamba, Mariana Nastasia

Editori:

Alexandru Anghelina
Iulia Barbu-Comaromi
Călina Ciocoiu
Alexandra Ilie
Mircea Minică
Andreea-Nora Pușcaș

Referenți științifici:

Conf. univ. dr. Ana-Maria Minuț
CS I dr. Gabriela Haja

Coperta: Lucian Săcrieru-Dragomir

ISSN: 3008-6159

ISSN-L: 3008-6159

DOI: https://doi.org/10.52257/30086159_2025

© 2025 Editorii volumului. Toate drepturile rezervate.

Universitatea Babeș-Bolyai

Presa Universitară Clujeană

Str. Hasdeu nr. 51

400371 Cluj-Napoca, România

Tel./fax: (+40)-264-597.401

E-mail: editura@ubbcluj.ro

<http://www.editura.ubbcluj.ro/>

ACADEMIA ROMÂNĂ

INSTITUTUL DE FILOLOGIE ROMÂNĂ „ALEXANDRU PHILIPPIDE”, IAȘI
INSTITUTUL DE LINGVICĂ „IORGU IORDAN – ALEXANDRU ROSETTI”, BUCUREȘTI
INSTITUTUL DE LINGVICĂ ȘI ISTORIE LITERARĂ „SEXTIL PUȘCARIU”, CLUJ-NAPOCA

ACTELE COLOCVIULUI INTERNAȚIONAL „LEXICOGRAFIA ACADEMICĂ ROMÂNEASCĂ. PROVOCĂRILE INFORMATIZĂRII” AcadLexi 2025

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2025

CÂȚIVA TERMENI CARE DENUMESC NOȚIUNI ASTRONOMICE ÎN DOSOFTEI, VIAȚA ȘI PETREACEREA SVINȚILOR

LAURA MANEA*

1. Considerații introductive

În două articole anterioare, am analizat, pe de o parte, o serie de termeni care desemnează noțiuni astronomice general cunoscute, pe care i-am numit *generici*, în opera mitropolitului moldav, și, pe de altă parte, termeni care desemnează fenomene astronomice. Ambele analize, ca și cea din studiul de față, în care continui acest demers lexical, cu referire la termeni care desemnează obiecte cosmice „clasice”, generice (tangențial cu referire la astronime), au ca punct de plecare volumul *Terminologia astronomică românească: științific și popular. Fenomene, obiecte cosmice și constelații* (TAFOC¹), rezultat în urma proiectului cu același nume², coordonat de dr. Cristina Florescu.

Titlul prezentului articol nu vizează însă, strict, opera monumentală a lui Dosoftei, *Viața și petreacerea svinților*, subiectul îndreptându-mi atenția și spre celelalte scrieri ale mitropolitului, la care am avut acces în edițiile editate. Ca lexicograf, am optat, pentru analiza terminologică, la modelul DLR, care a stat și la baza redactării termenilor din DAFOC³. Mai precizez că definițiile, acolo unde a fost cazul, au fost preluate din DAFOC. Unde nu apar trecute inițialele autorilor DAFOC, analizele lexicografice îmi aparțin și am avut în vedere doar variantele lexicale din scrierile lui Dosoftei.

Dintre obiectele cosmice⁴ „clasice”, care, datorită mărimii și strălucirii lor, sunt vizibile pe bolta cerească și ușor recunoscutibile privitorului de pe Terra, am întâlnit în scrierile lui Dosoftei substantivele: *Soare, Lună, stea*, care fac parte, ca substantive comune,

* Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași, str. Th. Codrescu, nr. 2.

¹ Ediția revizuită a fost publicată în anul 2024.

² Cod: PN-III-P4-IDPCE-2020-1277; 2021–2023; realizat de o echipă interdisciplinară la Institutul de Filologie Română „Alexandru Philippide”, Academia Română, Filiala Iași.

³ DAFOC (unde au fost redactate cuvintele de sub literele A–K) este sigla utilizată pentru *Dicționarul de termeni astronomici: fenomene, obiecte cosmice și constelații*, cuprins în TAFOC 2023, respectiv în ediția revizuită din 2024.

⁴ Pentru clarificarea noțiunilor de „obiect cosmic/ceresc”/„corp ceresc” și clasificarea acestora, vezi Florescu 2019: 4; Bursuc 2024: 118–123; Tomulesei-Ciobanu 2024: 137–150. Într-un alt studiu, Alina-Mihaela Bursuc discută pe larg despre relația *stea – astru – corp ceresc* (Bursuc 2022a: 183–195).

din vocabularul fundamental al limbii române. Excluzând pe *Galaxie*, cu sensul de „sistem solar”, cu primă atestare în 1939⁵, sau, urmat ori nu de determinarea „noastră”, cu sensul de Calea-Lactee, cu primă atestare în 1798, *Soarele* și *Luna*, alături de *Pământ*, cu atestări în scrierile lui Dosoftei, denumesc sistemul nostru solar.

Unicitatea obiectelor cosmice, delimitate lexical prin soare, lună, pământ... în, ceea ce astronomii numesc, sistemul nostru solar, determină învestirea cu funcție onomastică a acestor apelative: Soarele, Luna, Pământul (Bursuc 2024: 118).

Acestor lexeme li se adaugă *planetă* și *cometă*, care, și ele, fac parte din categoria de obiecte cosmice ale sistemului nostru solar.

Dacă obiectele cosmice sunt bine reprezentate în operele scriitorului menționat, astronimele⁶, numele de obiecte cerești, apar sporadic și îmi propun să le discut într-o viitoare analiză terminologică.

2. Termeni care desemnează obiecte cosmice atestați în operele mitropolitului Dosoftei. Analiză lexicală

COMÉTĂ s. f. **Ts**⁷ Corp ceresc al sistemului solar, compus din gheață, rocă, praf și gaze congelate, care, pe măsură ce se încălzește, atunci când trece aproape de Soare, începe să elibereze gaze și praf cosmic formând o coamă în jurul nucleului și, uneori, o coadă de gaz ionizat îndreptată în sens opus Soarelui (sau două cozi, cea de-a doua fiind compusă preponderent din praf), care se poate extinde până la 200 000 km de nucleu și are ca sursă fie centura Kuiper (pentru cometele a căror perioadă este mai mică de 200 de ani), fie Norul lui Oort (pentru cometele a căror perioadă orbitală este mai mare de 200 ani) [M.C., C.G.⁸]; TP (la Dosoftei) stea cu coadă. „Foameț, umoruri, oști, cutremururi de Pământ, întunecăciuni de Soare și de Lună adease, *comituri*, adecă steale cu coadă, pohoai de mari de ape, războaie, gândaci” (Dosoftei 1683: 290).

– Pl.: *comituri*.

– Din ngr. **κομήτης**⁹.

Varianta **comít** a substantivului feminin *cometă* este considerată în DA II 1940, s.v. substantiv masculin. Este atestată prima dată în anul 1620, în *Cronica universală* a lui Mihail Moxa: „Se ivi atunce și cea stea, *comit*, ca o sabie. Deci vru să fugă.” (Moxa 1620: 158).

Forma de plural *comiți* apare, după Dosoftei, la Conachi: „Catinco, fii milostivă! / Și supt a ta strălucire, / Ce toți *comiți* apune, / Priimește drept jărtfire / Vecinica mea plecăciune” (Conachi 1820–1830: 37).

⁵ V. articolul *galaxie* în DAFOC, redactat de Alina-Mihaela Bursuc.

⁶ Despre termenul *astronim* și noțiunea corespunzătoare discută pe larg Alina Bursuc (2024: 124–125).

⁷ Simbolul Ts marchează cuvinte care aparțin terminologiei științifice (cf. TAFOC 2024).

⁸ Pe parcursul articolului, numele autorilor TAFOC vor fi redată numai prin inițiale : Alina Bursuc = [A.B.], Daniela Butnaru = [D.B.], Cristina-Mariana Cărăbuș = [C.C.], Cristina Florescu = [C.F.], Cătălin-Bogdan Galeș = [C.G.], Laura Manea = [L.M.], Florin-Teodor Olariu = [F.O.], Elena Isabelle Tamba = [E.T.], Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu = [M.C.].

⁹ Etimologia din DELR: „Fr. *comète*, lat. neol. *cometa* (< gr. *κομήτης*, propriu-zis «cu coamă» < *κόμη* «părul de pe cap, coamă, plete»). Var. *comit*² < ngr. *κομήτης*.”

Varianta **comét**, tot substantiv masculin, apare la Gr. Alexandrescu: „Și ce mai rău ar face o stea, un *comet* mare,... Care să arză globul ș-ai lui locuitori!” (Alexandrescu 1832–1863: 87). Forma de plural, *comeți*, este atestată tot la începutul secolului al XIX-lea, în 1831, la Marcovici: „Culegere din cele mai frumoase nopți ale lui Yung: Minunata orânduială a stelelor, a planșilor și a *comeților*” (Marcovici 1831) și, în anul 1841, la I. Genilie: „Stelele văzute sânt de 5 clase: planșii, sateliți, *comeți*, sori și nebule”. (Genilie 1841: 74).

Cele două variante sunt înregistrate și de Tudor Pamfile:

Stelele cu coadă, stelele cu coame, stelele comate sau cărturărește: stelele luminoase, și, la sing., *comet* sau *comit*, – cometele, sunt, după credințele poporului nostru, niște semne dumnezeiești (Pamfile 1915: 179).

Varianta **comită**, substantiv feminin, apare, la singular, prima dată, în *Hronograful* lui Dionisie Eclesiarhul: „S-au arătat pe ceri o *comită* mare și luminoasă, de către răsărit” (Dionisie 1814: 34).

Varianta în forma de plural este atestată în prima spre a doua jumătate a secolului al XIX-lea, în anul 1843, la Ștefan Vasilie Episcopescul: „Cunoștința sineșului: [Stelele] și **comitele**, adică stealele ceale cu coadă.” (Episcopescul 1843: 52/2) și la G. Dem. Teodorescu: „Poruncind planitelor, Mai ales *comitelor*, Domnia ți-or pârjoli” (Teodorescu 1864–1885: 105).

În operele lui Dosoftei apare o singură atestare a lexemului și doar în forma de plural *comituri* din *Parimii*. Această variantă de plural nu este înregistrată în DA II 1940, s.v., prin urmare, nu a fost cuprinsă nici în DAFOC.

Problema pe care ne-o punem este dacă, în scrierea lui Dosoftei, această formă de plural, *comituri*, nu ar proveni mai degrabă de la un substantiv neutru, *comit*, decât de la un feminin *comită*, așa cum sugerează Eugen Munteanu:

Mulți termeni grecești sau latinești cu conținut filozofic sau mai larg intelectual-cultural, care vor fi în secolele următoare definitiv adoptați de lexiconul literar românesc, apar deja la Dosoftei. Iată câteva unități lexicale de acest tip atestate în *Parimii*: *ipocrit*, *ipostas* (și *ipostasă*), *ritoric*, *ritor*, *ritorică*, *scopos*, **comită**, *causă*, *musică* (și *musicie*), *testament* (și *testamânt*), *persoană*, *substanție* etc. (Munteanu 2008: 184¹⁰).

Fără să fie indicat genul, cuvântul *comit* apare și la Mioara Dragomir, cu observația că are forma din limba neogreacă și este folosit în contextul: „Să arătă un luceafăr, *comit*, cum am dzâce, cu chică, și mergea despre răsărit spre apus.” (Milescu, *Hronograf*I: 334, f. 452^v)¹¹.

Această formă de plural, *comituri*, nu este cuprinsă nici în Ursu 1962, s.v. *cometă*. Prin urmare, pentru mine, rămâne încă un semn de întrebare forma de singular a acestui termen cu unică atestare în scrierile mitropolitului, căci, conform normelor limbii române,

¹⁰ V. și Munteanu 1995: 112.

¹¹ V. și Milescu, *Hronograf* V: 37.

aceasta ar putea fi, după supoziția savantului ieșean (Munteanu 2008), și un feminin, *comită*, dar și un neutru, *comit*, care, ca și masculinul omonim, cu pl. *comiți*, ar veni direct din greacă.

Interesant de reținut, în cazul acestui cuvânt, la Dosoftei, este explicarea termenului științific prin sinonimul perfect, sintagmatizat, cunoscut de toți românii, tot la pl.: *steale cu coadă*, în stilul de explicitare a neologismelor al scriitorilor din vechime: „Pre ceriu s-au arătat stea cu coadă, ce-i dzic *cometa*, în dzi întâi a lui avgust și au stătut câtăva vreme.” (N. Costin 1700–1710: 160).

Despre faptul că apariția unei comete prevestește un eveniment nefast vorbește și I. Otescu:

În popor *cometele* se numesc *stele cu coadă* și... ele nu sunt decât niște semne dumnezeiești puse pe cer, prin cari lumea este vestită că o așteaptă mari nenorociri, ca: răsboaie sângeroase „între crai și împărați”, epidemii mari în oameni și vite, foamete ș. a., și acestea au să aibă loc în partea încotro unde se vede steaua cu coadă. Și sfârșitul lumii va fi vestit de o stea cu coadă. (Otescu 1907: 71).

IEȘITURĂ s. f. TP¹² (La pl. *ieșituri*; urmat de determinări care indică momente ale zilei) Soarele și Luna. V. (la Dosoftei) l u m ă n a r e, l u m i n ă, l u m i n ă t o r, l u m i t o r i. „*Ieșiturile* dimineții și a sării înfrămșea-vei!” (Dosoftei 1680: 434).

– Pl.: *ieșituri*.

– **Ieși** + suf. *-tură*.

Această atestare a termenului în *Psaltirea de-nțales* a lui Dosoftei este menționată și de Dragomir I 2017: 359, în enumerarea exemplelor de substantive derivate cu suf. *-(ă)tură*, *-(i)tură*, *-(î)tură* din scrierile mitropolitului. Neînregistrată în dicționarele mari de limbă română, această creație lexicală a lui Dosoftei, cu sens de desemnare a obiectelor cosmice principale, vizibile cu ochiul liber pe bolta cerească, numai în forma de plural, se circumscrie registrului stilistic¹³. Ea nu a fost, prin urmare, redactată nici în DAFOC.

LUCEĂFĂR s. m., n. pr. TP I. S. m. Stea (strălucitoare). „Era atunce ceasul al șasea de dzî, ceriul senin și So[a]rele luminos. Și s-au ivit în ceriu o cunună cearcăn de steale și-n mijlocul lui cruce de *lucaferi*” (Dosoftei II 1683 ianuarie: 31^v). „Vădzu în visul ei că s-au pugarât un *lucafăr* ș-au intrat în pântecel ei. Care vedera strălucirea ce avea să aibă în cea de-apoi cuconul” (*ibid.* III 1686 aprilie: 94^f). ✧ (Ca termen de comparație) „Ca nește **lucaferi** luminoși vă va duce la împăratul acela, să vă facă priiatini șie iubiți!” *ibid.* I 1682 noiembrie: 166^v. „Acesta era în vremea întunecului înșelăciunei, străluminând ca un mult luminat **lucafăr**” (*ibid.* III 1686 martie: 36^v). ✧ Fig. „Această străluminată strălucire și **lucafăr** luminat marele a Domnului apostol, când era viu, de-au mărș la Galilea propoveaduiind, l-au tâlnit o femeaie ducând să-și îngroape cuconul ce-i murisă” (*ibid.* I 1682 noiembrie: 123^v).

¹² Simbolul TP marchează cuvintele care aparțin terminologiei populare („= termeni dialectali care circulă pe tot teritoriul României, termeni regionali, termeni comuni (și) cu circulație la nivelul limbii literare” (TAFOC 2024: 267).

¹³ Cf. DLR V 2008. V. și Manea 2024: 152.

„Acest senin lumii, străluminat **luceafăr** svânt, îi era moșiia den Trapezont cel despre Lazichiia” (*ibid.* IV ante 1693 iulie: 2^v).

II. N. pr. (Mai ales art.) 1. (Și în compusul **Luceafărul-cel-Mare**) Planeta Venus vizibilă la estul bolții cerești, înainte ca Soarele să răsară¹⁴. „Din pânțele te-au născut, mainte / De *Luceafăr*, al tău svânt părinte” (Dosofoei 1673: 825). „Din pânțele de mainte de *Luceafăr* născutu-te-am” (*ibid.* 1680: 571). „Am orânduit lumina demineții, iară *Luceafărul* știe al său rând” (*ibid.* 1683: 184). „Curvele și curvarii avea pre dzâna dragostelor, lătiniî îi dzăcea Vênera și o mutară la *Luceafărul-cel-Mare*, că acela Luceafăr face tărie gónițelor, de să gonesc dobitoacele, și oamenilor le face poftă spre plod, de să mulțasc oamenii pre lume și vita” (*ibid.*: 279). „Varvarii adormind, Soarele răsărind și *Luceafărul* ascundzându-să, nu giunghiară pre Theodul” (*ibid.* ianuarie: 13^v).

2. (În sintagma **Luceafărul Sâmbetei**) Planeta Saturn. „Șugubeții avea pre Cron, lătineaste-l chema Saturnus, *Luceafărul Sâmbetei*” (Dosofoei 1683: 279).

– Pl.: *luceafəri*.

– Protorom. */**lu** **keφer-e-**/ < */'luk-e/ + */' - φer/, după modelul gr. *φωσφόρο*; corelatul latinescului scris *lūcifer* „stea foarte luminoasă” și „planeta Venus”, cf. TLL 7,1: 1708–1711[C.F.¹⁵].

În legătură cu acest termen, menționez că am decis să tratez lexicografic corpul ceresc și astrinimul sub același articol, pentru o mai ușoară urmărire semantică.

Substantivul comun *luceafăr* desemnează orice corp ceresc care strălucește noaptea pe bolta cerească, cu excepția Soarelui și a Lunii. Prima atestare cunoscută din limba română datează din anul 1620, cuvântul apărând în *Cronica* lui Moxa: „Începu a podobi ceriul cu steale și cu **luceafəri**, cu Soarele și cu Luna.” (Moxa 1620: 345).

Pentru astrinimul care desemnează pe Venus înainte de răsărit, prima atestare, cu o formulare aproximativ identică, este înregistrată în *Psaltirea Șcheiană*: „Din mațe ainte de *Luceafăru* năcuiu-te” (*Psalt. Sch.*: 238). Forma nearticulată a termenului nume propriu de întâietate Luceafărului-de-Zi, în scrierile vechi.

Saturn (< lat. *Saturnus*), numele zeului din mitologia romană cu același nume ca al planetei, apare, în *Parimii*, și cu corespondentul său grecesc, cel al titanului *Cronos* (< gr. *Κρόνος*), în forma prescurtată, *Cron* – ambele, personificări ale corpului ceresc respectiv.

Cinci [planete]: Mercur, Venus, Marte, Jupiter și *Saturn*, împreună cu Soarele și Luna, reprezintă cele șapte corpuri cerești care, în Antichitate, erau determinante pentru „săptămâna planetară” (Bursuc 2024: 125).

G. Șincai, în capitolul *Despre trupurile lumești, din Învățătura firească spre surparea superstiției norodului*, nota:

¹⁴ Definiția este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC, aflată în lucru.

¹⁵ Etimologia este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC, aflată în lucru.

Astronomii cei vechi... au ținut că planetele sunt șapte, adică: Soarele, Luna, Miercurea, Vinerea, Marța, Joia și Saturn, cum se numesc zilele săptămânei, luând afară pe *Saturn*, întru al căruia loc au intrat *Sâmbăta* de pe jidovie (Șincai cca 1810: 175).

Din această perspectivă, este firesc ca, în epoca în care a trăit și cu acces la informațiile vremii, mitropolitul să folosească construcția *Luceafărul Sâmbetei*, pentru a desemna planeta Saturn.

Alina-Mihaela Bursuc identifică forma latină a termenului, *Saturnus*, în Calendari 1803, concluzionând, printre altele, referitor la neconsacrarea acestui tip de denumire a planetelor în limba română: „Sistemul denumirilor zilelor săptămânii este consolidat în limbă, nepermițând translarea către alt domeniu” (Bursuc 2022b: 133), subliniind că, în română, „s-a impus terminologia internațională, de origine latină”.

Atestarea unică în scrierile vechi identificată de mine este cu 120 de ani mai timpurie.

LUMĂNĂRE s. f. TP (La pl., în forma *lumănări*) Soarele și Luna (și stelele); TP (la Dosoftei) lumini (v. l u m i n ă), luminător, lumitori (v. l u m i t o r). V. i e ș i t u r ă. „Celuia ce feace **lumănări** mare... Soarele în oblastie dzilei..., Luna și stelele, în oblastie noștii, că-i în veaci mila lui!” (Dosoftei 1680: 626).

– Pl.: *lumănări*.

– Lat. **luminare**¹⁶.

În *Psaltirea de-nțăles*, Dosoftei numește prin cuvântul *lumânare*, la plural, toate corpurile vizibile cu „ochiul liber” pe bolta cerească, sens neînregistrat în dicționarul-tezaur (DLR V 2008, s.v.), unde este atestat, din scrierile vechi, sensul de „lumină (produsă mai ales de lumânare sau făclie)”, nu concretizat, cel de obiect ceresc, astru, ca sursă de lumină.

LUMÍNĂ s. f. TP (La pl. *lumini*) Soarele și Luna (și stelele); TP (la Dosoftei) lumănări (v. l u m ă n a r e), luminător, lumitori (v. l u m i t o r). V. i e ș i t u r ă. „Făcut-au **lumini** mare / De dau raze și zare. / ... Soarelui i-au dat s-aibă / Să facă zuă albă, / Să sloboaze lucoare, / Prin milă stătătoare. / Preste noș au pus Lună / Cu stelele-mpreună, / Mila sa să-ș arate / Pre veci cu bunătate” (Dosoftei 1673: 967).

– Pl.: *lumini*.

– Protorom. ***lu' min-a**^{17; 18}.

Atestarea din *Psaltirea în versuri (1673)*, cu acest sens, nu este înregistrată în dicționarul-tezaur, unde este delimitat sensul de „astru perceput prin luminozitate”, cu primă atestare în *Palia de la Orăștie*: „Făcu Dumnezeu doao *lumini* mari; lumina mai mare să slujască dzuoei și lumina mai mică să slujască noștiei” (*Palia*: 13/21).

LUMINĂTOR s. m. TP (Mai ales la pl., în forma *luminători*) Soarele și Luna (și stelele); TP (la Dosoftei) lumănări (v. l u m ă n a r e), lumini (v. l u m i n ă), lumitori (v. l u m i t o r). V. i e ș i t u r ă. „Feace Dumnădzău pre doi *luminătorii* cei mari, pre

¹⁶ DLR V 2008.

¹⁷ DFA s.v.

¹⁸ „Lat. **lumina** (nom. pl. al lui *lumen*, *-inis*)”. DLR V 2008 s.v.

luminătorul cel mare de-ncepături dzălei și pre *luminătorul* mai mic, de-ncepături noptâi, și stealele. Și i-au pusu-i... atât cât să lumineadze pre Pământ și să oblăduiască dzălii și noptâi și să desparță între mijloc de lumină și-ntre mijloc de-ntunearec” (Dosoței 1683: 108). ✧ (Ca termen de comparație) „Să-ș vadză cuconii cuconilor săi ca stălpărilor ceale tinere de maslin împregiurul measei sale și, plăcând bine naintea Ta, să strălumineadze ca *luminătorii* de pre ceri, pentru Tine, D[oa]mne D[u]m[nă]dzăul nostru” (id. 1681: 129). „Păzind cu deadins sâmtărilor trupului și mișcările sufletului cu înțelepciunea și priceaperea, de-au străluminat ca o stea luminată și ca un *luminători* străluminat” (id. I 1682 decembrie: 197^v). „Iată că-ț veniră de Dumnădzău lucind ca *luminătorii*, dintr-apus, din séver și de la mare și din răsărit, cuconii tăi” (id. 1683: 215).

– Pl: *luminători*.

– **Lumina** + suf. -(ă)tor^{19: 20}.

Pentru că prima atestare a acestui sens astronomic al cuvântului *luminător*, în dicționarul-tezaur, este din *Biblia 1688*, studiile asupra termenului au fost aprofundate. Lingvistul ieșean Eugen Munteanu scrie:

Un efect direct al transferului lingvistic, determinat deopotrivă de calchiere și de traducerea propriu-zisă, este stimularea prin contactul cu modelul limbii grecești a principalelor mijloace interne ale creativității lingvistice. Marea frecvență a derivatelor nominale cu sufixul de agent *-tor*, de exemplu, fenomen care caracterizează limba rom. literară veche încă din secolul al XVI-lea, se explică, în cazul traducerii integrale a *Bibliei*, prin necesitatea de a echivala (prin traducere sau calc lexical) participiul prezent activ al verbelor grecești sau derivatele nominale cu suf. *-τις* sau *-τε(ρ)* de la radicali verbali, forme extrem de frecvente în limba greacă. Dacă semnificația categorială „agent” este echivalată complet prin suf. rom. *-tor*, transpunerea conținutului lexical propriu-zis poate conduce la următoarele cazuri: a) sensul contextual al radicalului modelului este echivalat perfect. Acest tip de transfer poate fi considerat o traducere, favorizată de izomorfismul în acest punct al structurii semantice a celor 2 limbi aflate în contact: *luminător* (Ms. 45, BB) – gr. *φωστήρ* „care luminează”. (Munteanu 2008: 344²¹).

Cercetătoarea Veronica Olariu, în studiul întreprins asupra *Bibliei de la Sankt Petersburg (1819)*, completează etimologia cuvântului cu trimitere la „rus. (il)luminator”, punând în paralel contextul românesc în care este prezent cuvântul *luminător* cu modelul grecesc:

Termenul a fost întâlnit în versetele (Fac., 1:14; 1:16) în toate textele analizate. În B 1819 avem: „Să se facă *luminători* întru tăriia ceriului ca să lumineze pre pământ” (Fac., 1:14),

¹⁹ Cf. DLR V 2008.

²⁰ Despre suf. *-tor* s-a scris mult în literatura de specialitate. Din Popescu-Marin *et al.* 2007: 183 aflăm că originea acestui sufix „este latină: *-tor* și *-torius*”, iar „derivatele de la verbele în *-a* și *-i* au ca punct de plecare infinitivul sau eventual participiul (întrucât rădăcina participiului și a infinitivului este la fel la verbele regulate: de la verbe în *-a*: ... *luminător*” (*ibid.*: 185–186). În Dragomir I 2017: 233 se menționează că „sufixul *-(ă)tor*, *-(ă)toare* este printre cele mai productive în epocă, în formarea derivatelor substantivale și adjectivale” și că, așa cum a arătat Alexandru Philippide, aceste derivate sunt de la radicalul prezentului, autoarea amintind precizarea lui Pascu, *Sufixele românești*, că derivarea cu acest sufix se face numai de la verbe (cf. *idib.*: 232, Notă).

²¹ V. și Munteanu 1995: 205.

context ce traduce modelul grecesc *Γενηθήτωσαν φωστῆρες ἐν τῷ στερεώματι τοῦ οὐρανοῦ εἰς φαῦσιν τῆς γῆς*; „Și au făcut Dumnezeu doi luminători mari: luminătorul cel mare, spre stăpânirea zilei, și luminătoriu cel mai mic, spre stăpânirea nopții” (Fac., 1:16), după textul grecesc *καὶ ἐποίησεν ὁ θεὸς τοὺς δύο φωστῆρας τοὺς μεγάλους, τὸν φωστῆρα τὸν μέγαν εἰς ἀρχὰς τῆς ἡμέρας καὶ τὸν φωστῆρα τὸν ἐλάσσων εἰς ἀρχὰς τῆς νυκτός*, unde *φαῦσις*, *-εως* înseamnă ‘lumină’, ‘strălucire’; *φωστήρ*, *-ῆρος* 1. ‘ceea ce dă lumină’, ‘ceea ce luminează’; 2. ‘strălucire’, ‘lumină’. (Olariu 2019: 270)

Aceste exemple biblice corespund contextelor identificate de mine în operele mitropolitului Dosoftei, chiar dacă unele corpuri cerești sunt „de pre ceri”, iar, altele – de fapt, aceleași – din „tăriia ceriului”.

Potrivit DLR V 2008, s.v., acest sens, prezent în limba scriitorilor din epoca veche (Biblia 1688, Antim, Mineiul Oct. 1776) se regăsește în culegeri de poezii populare (Teodorescu) și studii etnografice (Marian), certificând circulația sa la nivelul graiurilor până astăzi.

LUMITÓR s. m. TP (La pl. *lumitori*) Soarele și Luna (și stelele); TP (la Dosoftei) lumănări (v. l u m ă n a r e), lumini (v. l u m i n ă), luminător. V. i e ș i t u r ă. „Facă-să *lumitori* în îmvârtoșitura ceriului, să lumineadze pre Pământ, întru să desparte întru mijloc de dzuă și-ntrre mijloc de noapte și ca să fie în seamne și tâmpuri și în dzâle și-n ani și să fie de luminat în îmvârtoșitura ceriului ca ce să lumineadze pre Pământ” (Dosoftei 1683: 108).

– Pl.: *lumitori*.

– **Lumi**[na] + suf. *-tor*²².

Creație lexicală dosofteiană din *Parimii*, acest termen nu este înregistrat în dicționarul-tezaur și nici în alte lucrări de specialitate studiate. În DLR V 2008, este redactat, însă, adjectivul *lumitor*; *-oare*, un muntenism cu sens referitor la luminozitatea aștrilor, la calitatea lor de a răspândi, de a emite lumină: „luminos”.

LÚNĂ n. pr. 1. TP Corp ceresc aparent mare care poate fi observat cu ochiul liber de pe Pământ mai ales în timpul nopții (când luminează suprafața Pământului) și care își modifică aspectul (de la forma de seceră la aceea de disc) conform unui ciclu de circa patru săptămâni [C.F.²³]. „Până când să va rădica *Luna*, / Ca să-mpărățască totdeauna, / De la mare și până la mare, / 'N tot pământul domn cu așezare” (Dosoftei 1673: 489). „Cela ce despărțăș între lumină și între-ntunec, și Soarele îl pusăș de stăpânit zua, iară *Luna* și stelele de stăpânit noaptea” (*id.* 1679: 223) „Trăi-va cu Soarele și de mainte de *Lună* rudă de roduri” (*id.* 1680: 456). „Lăudaț pre Însul Soarele și *Luna*, lăudaț pre Însul toate steale și lumina!” (*ibid.*: 652). „Astădzi *Luna* cea cu luminate radze cu lumea împreună să strălumineadză” (*id.* 1681: 107). „S-ar cădea să nu încungiurăm, nice să mult cercăm de Dânsul, Careleş iaste D[u]mn[ă]dzău adevărat ceriului și Pământului și mării, So[a]relui și *Lunii* ș-a toată ruda omenească Făptoriul necuprins, neurnat și nespus!” (*id.* I 1682 noiembrie: 165^v). „Glasuri răsunață în Zăpodiiia Giudecățâi. Soarele și *Luna* să vor întuneca și stealele îș vor scăpăta lucirea lor” (*id.* 1683:

²² DLR V 2008.

²³ Definiția este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC.

102). „Vădzu pre sântă că-ș feace cruce, no[a]pte era, dară era *Lună* curată și o vedea” (*id.* III aprilie 1686: 66^v). ✧ (Ca termen de comparație) „Să custe ca Soarele craiul, / Și ca *Luna* să-ihie lung traiul” (Dosoftei 1673: 489). „Scaunul lui, ca Soarele denaintea mea și ca *Luna* tocmită în veac, și martorul în ceriu, credincios” (*id.* 1680: 509). ✧ TPTS (În sintagma) **Lună nouă** = aspect al Lunii când aceasta este în conjuncție cu Soarele și când pe cer este vizibilă numai o porțiune mică din suprafața sa ori nu mai este deloc vizibilă. [C.F.]²⁴ „Bucinaț cu veselie-n sărbătoare, / 'N *lună nouă*, să s-auză pre supt Soare. / Că lui Izrail porunca ce-au dat Domnul / Și tocimala lui Iiacov ști tot omul” (Dosoftei 1673: 573). „Bucinaț în *Lună noaă* cu trâmbita, în bună-nsămnată dzua sărbătorii voastre” (*id.* 1680: 488).

2. TPTS²⁵ Obiect ceresc fără lumină și căldură proprii, care gravitează ca satelit natural al Pământului și care reflectă lumina solară, având, pe bolta cerească, formă vizibilă de disc, semidisc, seceră etc., în funcție de propriile poziții în relație cu acelea ale Pământului și Soarelui [C.F.]²⁶. „Ai tocmit și *Luna* să crească, să scază, / Să-ș ia de la Soare lucoare din rază” (Dosoftei 1673: 65).

3. TPTS Corp ceresc care, în Antichitate, era considerat planetă și care, alături de Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn, împreună cu Soarele, au dat numele zilelor care formau săptămâna planetară²⁷:²⁸. „Capul cil di buor, a fiară vestită, / Sămnează putere țărâi nesmintită... Stau împregiur dânsă trii planite-n hoarbă, / Soarele și *Luna*, și Venus, podoabă. / Din ce să-nsămnează țara că rodești / În tot felu de hrană, de le prisosești” (Dosoftei 1673: 1 070²⁹). „Era Soarele, *Luna*, Marț și Miercuri și *Luna* și alte multe basne de dumnădzăi” (*id.* 1683: 279). ✧ (Ca element de adorație al popoarelor necreștine) „Neputându-l îndupleca să să-nchine Soarelui și *Lunii* și Apei și Focului, întâi îl bātu cu toiage” (*id.* I 1682 octombrie: 73^v).

4. TP Lumină a Lunii (1). „Zua nu-ț va fi de Soare / Zăduv, ce-ț va fi răcoare, / Nice *Luna* te-a păli-te / Noaptea cu lucori herbinte” (Dosoftei 1673: 917). „Domnul feri-te-va... Dzua Soarele nu te va păli, nice *Luna* noaptea” (*id.* 1680: 609). „După sfârșeniia svântului împărat Marchian, orecare Timothei, pre poreclă Anlur, căută o noapte fără *Lună*, de mearsă

²⁴ Definiția este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC.

²⁵ TpTs simbol care marchează „termeni complecși, respectiv Tp + Ts” (TAFOC 2024: 267).

²⁶ Definiția este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC.

²⁷ „Săptămâna de 7 zile a fost adoptată de astrologii din Babilon, în Mesopotamia, aproximativ în anul 2000 î.e.n., care s-au bazat pe fazele Lunii. Perioada de repetare a fazelor Lunii are o durată de aproximativ 29,5 zile, dar babilonienii au rotunjit ciclul Lunii la 28 de zile și le-au împărțit în 4 perioade de 7 zile (babilonienii credeau că cifra 7 are o semnificație mistică), pentru a rămâne în sincronizare cu fazele Lunii pe termen lung. Au adoptat cifra 7 și pentru că au observat șapte corpuri cerești importante și au desemnat o zi pentru fiecare dintre ele, cele mai proeminente planete vizibile cu ochiul liber: Soarele, Luna, Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn. Romanii au acordat nume zilelor săptămânii după cei mai populari aștri cunoscuți în vremea lor, transformați în divinități. Aceste nume sunt înrădăcinate, sub o formă sau alta, în lexicul tuturor limbilor romanice” (<https://dan-caragea.ro/>).

²⁸ V. și Bursuc 2022b.

²⁹ „Când se afla exilat în Polonia, Dosoftei dezvoltă până la 26 de versuri mica sa epigramă la stema Moldovei, realizând – cu sufletul pătruns de nostalgie – una dintre cele mai frumoase poezii patriotice din epoca veche a literaturii noastre. Cităm în întregime textul acestei poezii, păstrat în ms. rom. 3 456 de la Biblioteca Academiei R. S. România, f. 372^r–372^v, copie din 1732. Menținem particularitățile fonetice ale copiei” (Ursu 1974: 1 069), subliniază N.A. Ursu, editorul ediției critice a *Psaltirii în versuri* (1673).

pre-ntunearec pre la chiliile călugărilor, făcându-să că-i înger și poruncindu-le să să leapede de patriarhul Proterie” (*id.* II 1683 februarie: 88^v).

– Pl.: *luni*.

– Protorom. */**lun-a**/, corelatul latinescului scris *luna*, -ae. Cf. Giorgio Cadorini în DÉRom 1, s.v. [C.F.]³⁰

Cuvântul discutat, care face parte din vocabularul de bază al limbii române, nu ridică, în operele mitropolitului probleme de natură gramaticală. Din punct de vedere semantic, este interesant faptul că sensul **2**. TPTS de „Obiect ceresc fără lumină și căldură proprii”, este atestat și mai devreme, la Dosoftei (În TAFOC, prima atestare este dată din Calendari 1803).

La fel, identificarea sensului **3** „planetă”, neînregistrat în dicționarele noastre de limbă, care, apoi, a dat numele primei zile a săptămânii, pare extrem de importantă pentru încercarea de impunere a unei terminologii astronomico-astrologice, chiar dacă viitorul nu a certificat-o. Neavând informații (decât cele care se regăsesc în studiile Alinei-Mihaela Bursuc, din Bursuc 2022b, rafinate în Bursuc 2024) legate de prime atestări ale acestor planete și a numelor lor, credem că mărturiile lingvistice din scrierile lui Dosoftei vor ajuta în clarificarea problematicii, datarea jucând un rol semnificativ în orice analiză terminologică.

Referitor la sintagma **lună nouă**, am completat citatul din DLR V 2008 cu alte două atestări, din operele mitropolitului.

PĂMÂNT n. pr. TPTS A cincea planetă ca mărime din sistemul solar, cea mai densă dintre acestea și cea mai mare dintre planetele telurice, a treia ca poziționare față de Soare, având o masă de $5,974 \times 10^{24}$ kg, cu un diametru ecuatorial de 12 756 km, cu o perioadă de rotație de 23,56 ore și o perioadă orbitală de 365,25 zile, cu o accelerație gravitațională de $9,807 \text{ m/s}^2$, cu un singur satelit natural, Luna, singura pe care se știe că există viață, suprafața sa, de 510 072 km², consistând în proporție de cca 29% din uscat și cca 71% apă; Planeta Albastră, Terra. V. g l o b p ă m â n t e s c (v. g l o b **1 a**), g l o b t e r e s t r u (v. g l o b **1 a**). „A ta este, Doamne, lumea și *Pământul*, / Ce le-ai împlut singur dintăi cu cuvântul” (Dosoftei 1673: 159). „Tu singur, Doamne Dumnezeu nostru, stăpânești celor de pre ceriuri și celor de pre *Pământ*” (*id.* 1679: 61). „A Domnului iaste *Pământul* și împlutura lui, lumea și toț carii lăcuesc într-însă” (*id.* 1680: 331). „Ce cum stă departe ceriul de la *Pământ*, așea stă departe calea Mea de la căile voastre și gândurile voastre de la gândurile Meale” (*id.* 1681: 103). „*Pământul* să roade și să schimuseaște, în toț veaci schimbându-să, până la Premeneala cea de-Apoi, când va-nnoi Dumnădzău fața *Pământului*” (*id.* I 1682 octombrie: 66^r). „Acea dumnădzăi ce n-au făcut ceriurile și *Pământul*, aceia să pîiaie!” (*ibid.* II 1683 ianuarie: 21^v). „Jaste Sinția sa Făcătoriu ceriului și *Pământului* ș-a totă sădzaniia vădzută și nevădzută ș-a vieții ș-a tot binele dătătoriu” (*id.* III 1686 aprilie: 84^v). ⇨ (Personificat; și la voc.) „De tine *Pământul* tremură cu frică, / Dealurile, munțai pier ca o nemică” (Dosoftei 1673: 113). „Ascultă, *Peminte*, glasul Ziditoriului tău ce te-au făcut pre ape” (*id.* I 1682 noiembrie: 105^v). „*Pământul* tremurând, deade glas și crepă, de-nghiți pre mulț necredincioși” (*ibid.* noiembrie:

³⁰ Etimologia este preluată din articolul redactat de Cristina Florescu, pentru partea a doua a dicționarului (porțiunea L–Z) din proiectul TAFOC.

124¹). „Spăsește-te, *Pământule*, cu carii lăcuiesc în tine în pacea iubovului lui Hristos!” (*ibid.* III 1686 aprilie: 77¹).

– Și: **pemânt** (voc. și: *peminte*) s. n.

– Lat. **pavimentum**³¹.

Niculina Iacob, studiind *Limbaajul biblic românesc (1640–1800)* afirmă, în ceea ce privește vocativul substantivelor masculine nume de ființe umane sau al neutrelor personificate, că:

am întâlnit... vocativul în *-ule* la singular și în *-lor* la plural, acestea din urmă prezentând sincretismul cu dativul plural articulat: *pământule!*, *înțelepților!* ... Vocativul în *-e* se întâlnește în două cazuri: *păminte!* și *Doamne!* (în textul de la București). (Iacob II 2001: 69)³²

Termen aparținând lexicului fundamental al limbii române, *pământ*, cu sensul de „planetă” are atestări vechi în limbă și nu necesită o discuție specială. Intenția noastră a fost de a vedea cum este reflectat acest cuvânt în scrierile mitropolitului, constatând, așa cum era de așteptat, ponderea mare a atestărilor, selectate riguros pentru sensul astronomic.

PLANĒTĂ s. f. ТСТР (La pl., în forma *planite*) Corp ceresc din sistemul solar. „Capul cil di buor, a fiară vestită, / Sămnează putere țărâi nesmintită... Stau împregiur dânsă trii *planite*-n hoarbă, / Soarele și Luna, și Venus, podoabă. / Din ce să-nsămnează țara că rodești / În tot felu de hrană, de le prisosești” (Dosoței 1673: 1 070).

– Pl.: *planite*.

– Din ngr. **πλανήτης**³³ sau **πλανήτα**³⁴.

Cea mai veche apariție a cuvântului *planetă* într-un text scris în limba română, potrivit DLR VIII₃ 1977, este din Lex. Sl.-Rom. 1649 (*Lexiconul slavo-românesc și Tâlcuirea numelor din 1649*), copiat de Mărdarie Cozianul³⁵, varianta *planită* supraviețuind până la Greceanu 1811.

PODOĂBĂ s. f. ТР Fig. „Toate obiectele cerești vizibile cu ochiul liber pe bolta cerească. Văz că-i făcut ceriul de mânele tale, / Cu toată *podoaba*, și-i pornit cu cale” (Dosoței 1673: 63). „Și să feace sară și să feace demineață, dzua a șeasa. Și să obârșiră ceriul și Pământul și toată *podoaba* lor” (*id.* 1683: 111).

– Din slavonul **podoba**³⁶.

În DLR VIII₃ 1977, s.v., pornindu-se de la sensul „ceea ce servește pentru a înfrumuseța, pentru a împodobi ceva sau pe cineva”, atestările pe care noi le-am considerat figurate la Dosoței sunt văzute ca o lărgire a sensului, urmate de substantive în genitiv care precizează alte nuanțe ale termenului: *naturii*, *firii*, *crengilor* etc. Ținând cont că aceste citate reflectă mai ales actul creator al divinității, le-am separat, pentru a sublinia permanenta flexibilitate

³¹ DLR VIII₁ 1972. V. și Popescu-Marin *et al.* 2007: 94, 114.

³² Cf. V. Arvinte 1988: 71; Gafton, Arvinte 2007: 263.

³³ DLR VIII₃ 1977.

³⁴ Cf. Dragomir I 2017: 137; Milescu, Hronograf I: 341.

³⁵ V și Bursuc 2024: 122.

³⁶ Cf. DLR VIII₃ 1977.

lingvistică a mitropolitului, în dorința de a varia, poetizând, aceste noțiuni astronomice „clasice”.

SOÁRE n. pr. **1.** TP Corp ceresc principal al sistemului nostru planetar care poate fi observat cu ochiul liber de pe Pământ mai ales în timpul zilei (când luminează suprafața Pământului), în jurul căruia se mișcă toate planetele și obiectele cerești ale sistemului, prin lumina și căldura căruia se întreține viața pe Pământ. „Încă zoare nu răvarsă / De Soare, când va să iasă, / Svinția ta mi-auz glasul / Și mă vez preste tot ceasul” (Dosoftei 1673: 47). „Cela ce despărțâș între lumină și între-ntunec, și *Soarele* îl pusă de stăpânit zua, iară Luna și stelele de stăpânit noaptea” (id. 1679: 223). „După ce apune *Soarele*, trecând puțânea vreme, toacă în toaca cea mare, iară aprinzătorul de sveșnice aprinde sveșnicile și pune sveșnicul cel mic înaintea dverii cei mari” (ibid.: 283). „În *Soare* au pus sălașul său și acela ca un mire ce porceade din cămara sa. Bucura-să-va ca un uriaș să alearge cale, de la marginea ceriului, ieșitul lui și timpinișul lui, până la marginea ceriului și nu iaste cine să să ascundă de căldura lui” (id. 1680: 320). „Carele pre lemn vrăjmășeștile puteri au biruit, *So[a]rele* întunecându-să și Pământul clătînindu-să și gropile deschidându-să și trupurile svinților sculându-să” (id. 1681: 142). „Prăvind minunele ce să făcea la Domnul Hristos: cutremurul, premeneala *Soarelui*, destupătura mormânturilor și ieșitul morțălor, pietrile despîcându-să, strigă tare” (id. I 1682 octombrie: 68^r). „Vrea varvarii să giunghe pre tinerii, să-i facă corban Luceafărului ce răsare naintea *Soarelui*” (ibid. II 1683 ianuarie: 13^v). „Astădz, a besearicii catapetazmă în probrăzală s-au despîcat celor călcători de leage și ale sale radze *Soarele* ascunde, pre stăpânul vădzând răstignit” (id. 1683: 185). ✧ (Ca termen, de comparație) „Să custe ca *Soarele* craiul, / Și ca Luna să-i hie lung traiul” (Dosoftei 1673: 489). „Scaunul lui, ca *Soarele* denaintea mea și ca Luna tocmită în veac, și martorul în ceriu, credincios”. (id. 1680: 509). „Atunce direpții să vor strălumina ca *So[a]rele*” (id. 1681: 281). „Când sosî la noaădzăci de ai, strălumina între acei svinț părinț ca *Soarele*” (id. I 1682 septembrie: 27^v). „Ție s-ar cuveni împărăția, fiică, ca *Soarele* de ghizdavă cucoană, că-ntreci pre Afrodita la cuviință!” (ibid. I 1682 noiembrie: 168^r). „Ea priiateni lui Dumndzău și proroci isprăveaște și mai de-a firea iaste decât *Soarele* și de toate a stealelor pusoare” (id. 1683: 310). „Străluci ca *So[a]rele* și lumină pre ceia ce era întunecați de înșelăciuni drăcești” (id. IV ante 1693 iulie: 3^v). ✧ Fig. „Astădz raiul s-au deșchis oamenilor și a direptății *Soarele* lumineadză la noi” (Dosoftei 1681: 107). „Pre Hristos să vedem, a dereptății *Soarele*” (id. 1683: 213).

2. TP_Ts (Mai ales la pl.) Corp ceresc cu lumină proprie și care poate constitui centrul unui sistem planetar. „Adevăru Ți-i cuvântul, D[o]mn[u]l meu și D[umnă]dzăul, / că cela ceș are parte-n dumndzăito[a]re daruri, / acela sângur nu iaste, ce-i cu Tine, D[oam]ne S[vi]nte, / cu lumina cea de trei *sori* ce strălumineadză lumea” (Dosoftei 1681: 207). ✧ (Ca termen, de comparație) „La mijlocul cununii cruce fulgerând cu strălucoare ca alt *soare*” (Dosoftei I 1682 decembrie: 243^v). ✧ Fig. „Într-aceasta lună, 30, pomenirea a dintru svinț părinții noștri și a toată învătători Vasilie Marele, Grigorie Bogoslov și Ioan Zlatoust. Stih: Străluminat-au în 30 acea de aur în trei *sori* lucoare” (Dosoftei II 1683 ianuarie: 43^v).

3. TP_Ts Corp ceresc care, în Antichitate, era considerat planetă și care, alături de Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn, împreună cu Luna, au dat numele zilelor care formau

săptămâna planetară³⁷; ³⁸. „Capul cil di buor, a fiară vestită, / Sămnează putere țării nesmintită... Stau împregiur dânsă trii planite-n hoarbă, / *Soarele* și Luna, și Venus, podoabă. / Din ce să-nsămnează țara că rodești / În tot felu de hrană, de le prisosești” (Dosoftei 1673: 1 070. „Era *Soarele*, Luna, Marț și Miercuri și Luna și alte multe basne de dumnădzăi” (*id.* 1683: 279). ✧ (Ca element de adorație al popoarelor necreștine) „Acesta svânt Avdiul de mai-marele vâlhovnicilor persilor fu prins și silit să jărtvască *Soarelui* și Focului” (Dosoftei I 1682 septembrie: 2va). „Mulțămind lui Apolon: O, Alitei fiiule, departe-săgetătoriule, lucoare de viață, putearnicule tot-zăritoriule, a mortaci ș-a celor nemortaci domnitoriule, *Soriule* cu de aur ce te sui aripi!” (*ibid.* I noiembrie: 165^v). „Să bocia olecând și striga: «Lecuiăște-mă, *Soriule*, domnitoriule, să poci arde pre aceastăă fărncătoare!»”. (*ibid.* III martie 1686: 12).

4. TP Lumină sau căldură radiate de Soare (1). „Mi-s zilele trecătoare, / De fug ca umbra de *Soare*” (Dosoftei 1673: 723). „Domnul feri-te-va... Dzia *Soarele* nu te va păli, nice Luna noaptea” (*id.* 1680: 609). „Să lumină dzua de *Soare*” (*id.* I 1682 noiembrie: 105^v). „Nu vor flămândzi, nice vor însăta, nice îi va lovi pre înș pripăcul, nice *Soarele*, ce cela ce-i miluiaște îi va mângâia pre înș!” (*id.* 1683: 163). „Îl spândzurară gol la un lemn, ungându-l cu miare să-l ardă *So[a]rele* într-amiadzăzi vara” (*id.* III 1686 martie: 57^v). „Sta cu fața spre răsărit până răsăria de-l lovia *So[a]rele* în față” (*ibid.* III 1686 mai :113^f).

– Pl.: *sori*.

– Protorom. */**səl-e/**.^{39; 40}.

Ca și în cazul lui *Lună*, fiind un cuvânt moștenit, *Soare*, nu pune probleme semantice deosebite.

Până în momentul de față, prima atestare a sensului **2**. corespunde celei din DLR X₄ 1992.

Sensul **3**, „planetă”, așa cum considerau românii *Soarele* (alături de *Lună* și cele 5 planete cunoscute: Marte, Mercur, Jupiter, Venus, Saturn – după care au fost numite zilele săptămânii), nu este înregistrat în dicționarele noastre. Până în prezent, toate limbile romanice poartă încă amprenta numelor zilelor romane, excepție făcând duminica, „Ziua Domnului” (în română < lat. [*dies*] *dominica*; în limbile occidentale < lat. [*dies*] *dominicus*⁴¹). În unele limbi anglo-germanice, duminica este, însă și încă, ziua *Soarelui* (engl. *Sunday*, germ. *Sonntag*). Cu siguranță, atestările descoperite în scrierile lui Dosoftei vor servi unui viitor studiu aplicat.

STEA s. f. TP Corp ceresc de formă aproape rotundă, strălucitor, care poate fi observat cu ochiul liber (în timpul nopții) pe bolta cerească de pe Pământ; TP (la Dosoftei) luceafăr. „Ai tocmit... *Stele* luminate ce lucesc pre noapte, / De dau cuviință, tu le-ai urzât toate” (Dosoftei

³⁷ V. comentariile din notele de sub termenul *Lună* (*supra* **2.8.**).

³⁸ V. și Bursuc 2022b.

³⁹ Alina-Mihaela Bursuc, precizând că este vorba despre un termen moștenit din limba latină „numai într-o serie de idiomuri romanice”, propune, în spiritul DÉRom (*Dictionnaire Étymologique Roman*, <http://www.atilf.fr/DERom>), etimologia: „< lat. **sōl, sōle**, în REW 8059, protorom. */**səl-e/**” (Bursuc 2024: 119), pe care o vom prelua și în partea a doua a dicționarului DAFOC, aflat în lucru.

⁴⁰ „Lat. **sol, -is**” (DLR X₄ 1992).

⁴¹ În DELR <https://delr.lingv.ro/>.

1673: 65. „Cela ce despărțâș între lumină și între-ntunec, și Soarele îl pusăș de stăpânit zua, iară Luna și *stelele* de stăpânit noaptea” (id. 1679: 223). „Domnul... numără mulțimile *stealelor* și tuturor lor nume le pune” (id. 1680: 649). „Astădz luminatele *steale* cu lumina lucoarei lumea podobăsc” (id. 1681: 107). „I s-au arătat într-amiadzădz, pre ceriu, chipul Svintei Cruci făcută de *steale* și, dinpregiur, cu sloave iarăși de *steale* scriind așa râmleneaste... , adecă «Constantine, cu acesta sămn să biruești!»”. (id. I 1682 septembrie: 17^r). „Fugi-va So[a]relui radza și a *stealelor* șireaguri⁴²” (id. 1683: 287). „I s-au arătat prin vis, decii, dzua amiadzădzi, hărăcind cu *steale* scrisă sămnul crucii cu ceaste cuvinte... «Cu acesta sămn, învince!»” (id. III 1686 mai: 138^v). ✧ (Ca termen de comparație, sugerează numărul mare, strălucirea etc.) „Vei înmulți sămânța lor ca *stealele* ceriului” (Dosoftei 1680: 683). „Fărășind zăpodii, aflăm un pomăt mare de maslini: ca *stealele* copacii de mulț și la tot pomul, umbrariu și pat cu om” (id. I 1682 octombrie: 46^v). „Păzind cu deadins sămțările trupului și mișcările sufletului cu înțelepciunea și priceaperea, de-au străluminat ca o *stea* luminată și ca un luminători străluminat” (ibid. I 1682 decembrie: 197^v). „Voi mulți sămânța ta ca *stelele* ceriului” (id. 1683: 159). „Vei înmulți sămânța lor ca *stealele* ceriului” (ibid.: 211). „Să sui ca o *stea* luminosă la Dumnădzău” (id. III 1686 martie: 33^r). „De unde, străluminat la minte cu dumnădzăiasca Mângăietoriului străluco[a]re, răpedzându-să de la răsărite ca o *steală* luminată, au luminat cu dumnădzăiești învățături to[a]tă lumea” (ibid. III 1686 mai: 142^v). ✧ Fig. „La vremea de demult era un vâlhovnic mare, anume Valaam, în Țara Perșilor. Cărei prorocind și alte multe, au dzâș ș-aceasta: «Răsări-va *stea* de la Iacov și va zdrobi pre boiarii lui Moav!». Deci, făind alalț vâlhovnici aceasta prorocie, unii de la alalț urmând, învăța și spunea tuturor împărățâlor persești, până când sosî și la aceștia. Cari era trei și tot lua aminte când vor vedea *stea* ca aceea, ca nește vâlhovnici și stelari ce era” (Dosoftei I 1682 decembrie: 238^r). ✧ (În sintagma) **Stea cu coadă** = cometă. „Foameț, umoruri, oști, cutremururi de pământ, întunecăciuni de Soare și de Lună adease, comituri, adecă *steale* cu *coadă*, pohoiaie mari de ape, războaie, gândaci” (Dosoftei 1683: 290). ◆ (În credința creștină) Steaua de la Bethleem⁴³. „Venind *steaua*, stătu deasupra, unde era cuconul culcat” (Dosoftei 1679: 32). „Deaca vădzură *stea*oa Domnului Hristos că nu îmblă ca alalte spre apus, ce despre miadzănoapte la amiadzădzi, cunoscură că sămneadză naștere de mare-mpărat” (id. I 1682 decembrie: 238^r). „Și, urmând *stealii*, aflară pre Hristos Domnul nostru” (ibid.). „De vreme ce porunci vâlhovnicilor Irod, împăratul jidovăsc, să să-ntoarcă, să-i spuie și lui deacă vor afla pre-mpăratul ce s-au născut, pre carele însămnă *stea*oa carea ei urmară, pentru ca să margă, vedz Do[a]mne, să să și el închine cu dâșșii... Ș-au luat sama foarte cu de-adins *stea*oa din ce

⁴² În DLR XI: 1978 s.v. *șirag* „rând de ostași dintr-o formație de luptă; front (de ostași); coloană (de ostași)” există un singur figurat, din Antim: „Pentru marea și minunata strălucire de toate *șireagurile stelelor* celor din taină se cinstește ca o împărăteasă.” (Antim 1709–1716: 34). Adăugăm această primă atestare figurat-analogică din scrierea lui Dosoftei, anterioară celei înregistrate din opera mitropolitului din Țara Românească.

⁴³ Referitor la steaua de la Bethleem, încercări de explicare (pseudo)științifică a fenomenului au fost făcute începând cu secolul al XIV-lea – cu excepția credinței că steaua ar fi fost, de fapt, un înger metamorfozat, deci o minune divină –, presupunându-se, de-a lungul timpului, că steaua a fost o novă (ipoteză a astronomului britanic Mark Kidger) sau o supernovă (teorie lansată de Johannes Kepler încă de acum 400 de ani), o cometă (teorie cu rădăcini în scrierile teologului creștin Origene), o planetă (Jupiter sau Venus), un meteorit (ipoteză a lui Sir Patrick Moore), un fulger globular (ipoteză exclusă, pentru că nu se poate confunda cu o stea) sau un OZN. Multă vreme s-a crezut că ar fi indicat o conjuncție a lui Jupiter și Saturn (teorie lansată de astronomul britanic Mark Thompson), un semn pentru inițiatii antici în astrologie, cum erau magii.

vreamă și de când s-au ivit” (*ibid.*: 243^r). „Hristoase... *stea*oa te-au arătat, în vârtoapă încăput, acel nenăscut” (*id.* 1683: 328).

– Pl.: *steale*. – Și: **steală** s. f.

– Protorom. */**stella**/^{44; 45}.

Acest cuvânt este reprezentativ pentru prezența diftongului *ea* în poziție *-e* în scrierile mitropolitului.

Forma de singular *steală*, la nominativ-acuzativ, din *Viețile svinților*, fără atestări, din cercetările noastre, în alte texte (unde apare, însă, doar la genitiv-dativ, *stealei*; de exemplu, la T. Corbea 1691–1697, s.v. *absis*, *-dis*, „g.f. boltă, ochi de mreajă, ocolitura *stealei*, obeadă de roată”; s.v. *Anticanis* „nume al unii *steale* care să scoală lângă o stea, căriia numele îi iaste Câine-Mare”), reflectă o formă apropiată de etimon.

Sintagma *stea cu coadă* avea circulație în epocă, regăsindu-se și (potrivit atestărilor din DLR X₅ 1994) în *Letopiseșele* lui Miron Costin (1675) și Ion Neculce (1743). Este unica atestare din operele lui Dosoftei, neînregistrată, însă, în dicționare⁴⁶.

3. Sinonimia

Termenii analizați, care desemnează obiecte cosmice „clasice”, generice, crează doar câteva serii sinonimice în scrierile mitropolitului:

1. *comit(ă)*⁴⁷ – *stea cu coadă*;

2. *luceafăr* – *stea*;

3. *Luceafărul* (și în compusul *Luceafărul-cel-Mare*) – (planeta) *Venus* (vizibilă dimineța);

4. *Luceafărul Sâmbetei* – (planeta) *Saturn*;

5. *lumânare* – *lumină* – *luminător* – *lumitor*. Între toate acestea și *ieșitură* există un raport de sinonimie parțială.

4. Etimologia

Microcâmpul lexical analizat oglindește, în structura etimologică a termenilor săi, diverse procedee de construire a cuvintelor limbii române:

4.1. Elemente formate pe teren românesc prin derivare cu sufixe:

IEȘITURĂ – **Ieși** + suf. *-tură*.

LUMINĂTOR – **Lumina** + suf. *-(ă)tor*.

LUMITOR – **Lumi**[na] + suf. *-tor*.

⁴⁴ Bursuc (2024: 119) afirmă că *Lună* și *stea* „fac parte din nucleul comun al lexicului moștenit roman”, termenul *stea* „(< lat. **stēlla**, protorom. */**stella**/, în curs de redactare, în DÉRom”.

⁴⁵ Lat. **stēlla**” DLR X₅ 1994.

⁴⁶ Construcțiile *stea cu coamă/cu chică* apar în *Hronograf* (1658–1661), ediția Mioara Dragomir, despre care cercetătoarea discută detaliat (Dragomir I 2017: 119, s.v. *comit*).

⁴⁷ În discuțiile de la sinonimie și etimologie, am păstrat forma grafică a variantelor lexicale (*comit*, *comită*, *lumânare*) prezente în scrierile lui Dosoftei.

4.2. Termeni moșteniți:

LUCEĂFĂR – Protorom. */'luk-e-/ + */'φer-e-/, corelatul latinescului scris *lūcifer*.

LUMĂNĂRE – Lat. **luminare**.

LUMÍNĂ – Protorom. */'lu'min-a/.

LÚNĂ – Protorom. */'lun-a/, corelatul latinescului scris *luna*, -ae.

PĂMĂNT – Lat. **pavimentum**.

SOÁRE – Protorom. */'sɔl-e/.

STEA – Protorom. */'stella/.

4.4. Împrumuturi din neogreacă:

COMÍT(Ă) – Din ngr. κομήτης.

PLANÍTĂ – Din ngr. πλανήτης sau πλανήτα.

4.5. Împrumuturi din slavonă:

PODOÁBĂ – Din slavonul **podoba**.

5. Concluzii

În acest articol, cuvintele analizate lexicografic denumesc *obiecte cerești* arhicunoscute. Subiectul este incitant, deoarece nu trebuie privit prin prisma perioadei contemporane a limbii noastre literare, în care terminologia astronomică este bine încheagată și cunoscută, accesibilă datorită publicațiilor, siteurilor, blogurilor etc. de specialitate, ci din perspectiva scrierilor din secolul al XVII-lea și din punctul de vedere al unui scriitor pe care specialiștii nu îl pot confunda, deoarece idiolectul dosofteian este bine-cunoscut filologilor din orice colț al țării.

Noutatea analizei constă, în primul rând, în evidențierea excepționalei cunoașteri de către Dosoftei și a textelor profane, astrologico-astronomice ale timpului.

El diferențiază clar *Lucașfărul-de-Zi* (pentru acesta folosește chiar un compus, *Lucașfărul-cel-Mare*, care nu s-a păstrat cu acest sens, dar, putem presupune că, la nivelul graiurilor, ar fi avut circulație, cu atât mai mult cu cât steaua Vega, potrivit Pamfile 1915: 165, apare, popular, în compusul *Lucașfărul-cel-Mare-de Miezul-Noștii*) de ceilalți *luceferi*.

Dosoftei știe exact ce înseamnă *lună nouă* în sensul astronomic actual de „fază de lună nouă” și mai are cunoștința că Luna este un corp ceresc fără lumină proprie, reflectând lumina Soarelui („Ai tocmit... Luna... Să-ș ia de la Soare lucoare din rază”).

Pentru a discuta despre corpul ceresc cunoscut sub numele de „cometă”, recurge atât la o formă provenită din neogreacă, mai familiară lui ca limbă de împrumut și/sau calchiere, *comit(ă)*, dar și la construcția uzuală în limba poporului, *stea cu coadă*.

Când amintește de obiectele cosmice ale sistemului solar, le numește, tot cu un termen de origine neogreacă, *planite*, dintre acestea *Pământul* fiind cel mai bine reprezentat în operele sale.

Numeroasele apariții în textele sale scrise ale cuvintelor *Soare*, *Lună*, *stea*, *luceafăr* (în unele situații, *luceafăr* = *stea*) care, pentru Dosoftei sunt, poetic reprezentate ca *podoaba ceriului*, accentuează (și prin mijloacele stilistice folosite: comparații, contexte figurate, personificări etc.) importanța acestor corpuri cerești în mentalul colectiv: aștri primordiali și principali, creații ale divinității (în religia creștină), zei înșiși, adulați de „păgâni”, simboluri ale luminii și, implicit, ale vieții, care își desfășoară ritmul în funcție de apariția acestora pe bolta cerească sau de dispariția lor de pe firmament.

În scrierile sale, localizarea joacă un rol major: Soarele, Luna, stelele, Luceafărul apar numai în *ceri(u)* sau în *îmvârtoșitura ceriului*, li se indică poziția cu regularitate: *de pre ceri(u)* sau li se precizează apartenența, căci acești aștri sunt numai ai *ceriului*.

Însemnătatea acestor corpuri cerești este copleșitoare prin raportare permanentă la crearea lor de către Dumnezeu, teorie conformă cu învățăturile din textele bisericești. În consecință, Dosoftei se slujește de o serie de verbe care indică faptul că divinitatea, prin intermediul Cuvântului, *face*, *pune*, *tocmește*, *întemeiază*, *urzește*, *înceagă*, *întărește* tot ce vedem cu ochiul liber pe bolta cerească, dar, și mai mult, dincolo de aceste limite umane.

Despre *Pământ*, ca planetă, căruia Dumnezeu îi *dă frumusețe*, aflăm că este creat doar împreună cu *cerul*, prin urmare, *Pământul* și *cerul* sunt primele dintre elementele cosmice „plămădite”: „Ceriurile și Pământul / Tu le-ai făcut cu cuvântul; Tu, Doamne, cu cuvântul / Dintăi ai urzât Pământul, / Și ceriurile ce-s nalte / Sânt de mâna ta lucrate; La-nceput feace Dumnădzău ceriul și Pământul. Iară Pământul era nevădzut și netocmit și-ntunearec dzăcea deasupra prăpăștii”. Informațiile științifice se înnoadă, după cum observăm, subtil, cu informațiile din *Sfintele Scripturi*.

Pentru a puncta fenomene și procese astronomice, Dosoftei recurge la cuvinte cunoscute ori accesibile cititorului. Soarele – ca și Luna sau Luceafărul – *iese*, *răsare*, *se ridică* sau *apune*, *coboară*, *se pogoară* sau *îmblă*, *merge*, *stă*, *crește* ori *scade*, *se ascunde* sau *își ascunde radzele*, (își) *scapătă (lucirea)*, *se schimosăște*, *se ia* sau *dă zare*, *dă rază*, *dă lumină* ori *luminează*, *străluminează*, *lucește*, *strălucește*.

Când Soarele sau Luna *se întunecă*, înseamnă că aceste corpuri cerești au suferit o eclipsă (v. Manea 2024: 154), iar, când Soarele este *întunecat*, se presupune că el „este lipsit de lumină în urma unei eclipse” (v. *ibid.*). Despre *premeneala* Soarelui am discutat în același articol (*ibid.*: 160).

Soarele are *mărsul* (calea „orbita” sa, crângul său – acești termeni, prezenți, doi (*cale*, *mărs*) în *Viețile Svinților*, celălalt în *Parimii*, i-am analizat în comunicări anterioare) său și faptul că acest fenomen astronomic este invariabil, de neschimbat, este subliniat într-o comparație extrem de sugestivă: „Mai folos ar hi să hie oprit *Soarele* decât c-au tăcut rostul lui Ioan”.

În altă ordine de idei, dar legat de acest fenomen astronomic, al deplasării astrului pe cer pe o direcție prestabilită, Soarele înrăurește dezvoltarea plantelor, heliotropismul unora dintre acestea, cum ar fi floarea-soarelui ori mușcata, regăsindu-se explicat în paginile VS: „Mânca păstări de un fealiu de bob sălbatec ce-i dzâc..., că îmbla după So[a]re”.

Personificate, obiectele cerești în discuție își cunosc funcțiile specifice („Soarele în oblaștie dzilei..., Luna și stealele, în oblaștie nopții”; unul este „de-ncepături dzâlei”, celălalt, „de-ncepături nopțâi”), pentru care au fost create prin voința divină („Luceafărul știe al său rând”, „Soarele... face dzua albă”; sloboade „luoare”; „Soarele cunosc scăpătatul său”; „Soarele l-ai pus să biruiască dzua, iară Luna cu stealele să biruiască noaptea”), rolul lor fiind „să lumineadze pre Pământ și să oblăduiască dzâlii și nopțâi și să despartă între mijloc de lumină și-ntre mijloc de-ntunearec” ori „să desparte întru mijloc de dzua și-ntre mijloc de noapte, să fie de luminat în îmvârtoșitura ceriului ca ce să lumineadze pre Pământ”.

Alături de Soare, Lună și stele, Pământul „se cutremură, tremură, se clătește” după porunca divinității, cărei i se închină, așa cum ar trebui să o facă și credinciosul. Toți aștrii, prin dovada de ascultare pe care o dau sunt, în fond, marcă a umilinței în sens religios, euharistic: „Spăsește-te, Pământule, cu carii lăcuiesc în tine în pacea iubovului lui Hristos!” Îndemnurile în a proslăvi dumnezeirea abundă în paginile scrierilor mitropolitului: „Lăudaț pre Însul Soarele și Luna, lăudaț pre Însul toate steale și lumina!”; „Tine laudă Soarele, Tine slăvește Luna, Ție să ro[a]gă stealele, Ție-Ț ascultă lumina; Blagosloviț, Soarele și Lună, stealele ceriului, pre Domnul”, alături de punctarea echivalenței Dumnezeu – Creator, prin Cuvânt, a tot ce ființează sau există: „iaste D[u]mn[ă]dzău adevărat ceriului și Pământului și mării, So[a]relui și Lunii ș-a toată ruda omenească Făptoriul necuprins, neurmat și nespus; ceriului și Pământului Tvoreț”, toate corpurile cerești fiind „lucururile deagitelor” Sale. Tot Dumnezeu este cel care numește fiecare creație a Sa în parte: „Domnul grăit-au și chemat-au Pământul; S-au strâns apa cea dedesuptul ceriului în strânsurile sale și să ivi uscatul. Și chemă Dumnădzău uscatul Pământ, iară adunăturile apelor le chemă mări; Cela ce-au pus stelelor măsură; Și numere careaș pre făptură; Domnul... numără mulțimile stealelor și tuturor lor nume le pune”.

Nu întâmplător este și faptul că simbolul credinței creștine, Crucea, se revelează, în scrierile sale, pe bolta cerească, ca formată din *luceaferi* sau din *stele* (în acest caz, termenii sunt sinonimi).

Ideea de luminozitate a aștrilor este adesea subliniată prin adjective ca *luminat*, *luminos*, *străluminat*, *curat*, prin determinări substantivale: (Luna este) *de aur* sau printr-un adjectiv precum *mare*, în sensul de „principal”. Uneori, pentru a diferenția Soarele de Lună, le categorisește prin opoziție, cu toate că nimic nu le poate scădea valoarea, ambele corpuri cerești fiind considerate pe același plan, ele fiind: *luminătorii cei mari*, doar că Dosoftei simte că se impune, din punct de vedere astronomic, o precizare, și nu ezită să o facă imediat: „luminătoriul *cel mare* de-ncepături dzâlei, luminătoriul *mai mic*, de-ncepături nopțâi”.

Cuvinte precum *catasterizare* (cf. Martin 2002) sau *metamorfoză*, în sensul de „transformare a unei ființe într-o stea sau într-o constelație sau transferul sufletului său în cer”, nu existau în secolul al XVII-lea, însă Dosoftei, cunoscător al mitologiei, încearcă să transpună acest proces folosind un termen uzual – *a muta* – în: „lătinii îi dzăcea Vênera și o *mutară* la Luceafărul-cel-Mare”.

Unice ca atestări, prin urmare, de netrecut cu vederea și de aprofundat pe viitor, sunt cunoștințele sale în legătură cu numirea zilelor săptămânii în Antichitate, când Soarele și Luna erau considerate planete și, alături de Marte, Mercur, Jupiter, Venus și Saturn, au dat numele zilelor care formau săptămâna planetară.

Noi ar mai fi în analiza de față și sensurile neînregistrate în dicționarul-tezaur pentru termeni–corp ceresc din scrierile mitropolitului: *lumânare*, *lumină*, *luminător* și creația lexicală *luminitor*.

În *Parimii*, am întâlnit următorul context: „Că nu va apune Soarele ție și *Luna nu ți s-a știrbi*, că-ț va hi Domnul lumină veacinică.” (Dosoftei 1683: 343), care amintește de sintagma *lună știrbă* = lună veche = „Luna când începe să descrească până capătă formă de seceră” (v. TAFOC, s.v. *lună*, în redactarea cercetătoarei Cristina Florescu). Faptul că Luna nu se *știrbește* înseamnă că este plină, perfect rotundă și cu luminozitate maximă. Atestarea nu este înregistrată în dicționarul-tezaur, nici în alte dicționare consultate.

Citatele selectate pentru cercetarea prezentă subliniază încă o dată marea flexibilitate a lui Dosoftei în construirea unor contexte stilistice, care, pornind de la ideea de strălucire, pun în evidență fapte, persoane, evenimente, procese, mai rar, locuri.

Limba lui Dosoftei rămâne, din punctul nostru de vedere, o sursă inepuizabilă pentru studierea terminologiilor, oricărui domeniu s-ar subsuma acestea. Marele său talent constă în exprimarea unor noțiuni greu descifrabile profanului într-o limbă „pre înțeleș”, dincolo de atracția ludicului (de fapt, un efort inimaginabil acum de a crea o limbă literară, de a transpune inefabilul traducerii în concretul cuvântului) reflectată în sau de creațiile sale lingvistice.

BIBLIOGRAFIE

- Alexandrescu 1832–1863 = Gr. Alexandrescu, *Meditații, elegii, epistole, satire și fabule*, în *Opere*, I, ediție critică, note, variante și bibliografie de I. Fischer; studiu introductiv de Silviu Iosifescu, [București], Editura de Stat pentru Literatură și Artă.
- Antim 1709–1716 = Antim Ivireanul, *Didahii*, în *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, Editura Minerva, 1972, p. 1–238.
- Arvinte 1988 = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra primei cărți (Facerea) din Biblia 1688, în comparație cu ms. 45 și cu ms. 4389*, în *Monumenta Linguae Dacoromanorum. Biblia 1688*, Pars I, *Genesis*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, p. 47–121.
- Biblia 1688 = *Biblia adevă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului și Noului Testament*. [Traducere]. Tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Șerban-Vodă Cantacuzino, domnul Țării Românești. Retipărită după 300 de ani în facsimil și transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1988.

- Bursuc 2022a = Alina-Mihaela Bursuc, *Observații asupra relației astru – stea pe baza Dicționarului limbii române*, în Marius-Radu Clim, Elena Isabelle Tamba (coord.), Alina-Mihaela Bursuc, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea, Mariana Nastasia, Claudius Teodorescu (ed.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. 2020–2021, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 183–195.
- Bursuc 2022b = Alina-Mihaela Bursuc, *Denumiri mai puțin cunoscute ale unor corpuri cerești*, în Alina-Mihaela Bursuc, Laura Manea (coord.), Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba, Claudius Teodorescu (ed.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării”*. 2022, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 131–140.
- Bursuc 2024 = Alina-Mihaela Bursuc, *Categorii și nume de obiecte cosmice în limba română*, în Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanferei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 118–123.
- Calendari 1803 = *Calendari românesc vechi alui Iulian pă anul de la H[risto]s 1803. Care să cuprindă din 365 de zile pă Ardeal și pă alte învecinate locuri întocmit, lângă care s-au mai adăogat Calendariul Nou Nemțesc alui Gregorian, Sibii*, în Chesaro Creiasca privileghiata Tipografia alui Ioann Bart.
- Conachi 1820–1830 = *Traduceri. Prențiipiile moralului sau cercare de voroavă asupra omului*, de C. Conachi, în *Scrieri alese*, ediție, prefață, glosar și bibliografie de Ecaterina și Alexandru Teodorescu, București, Editura pentru Literatură, 1963, p. 258–297.
- T. Corbea 1691–1697 = Teodor Corbea, *Dictiones latinae cum valachica interpretatione*, ediție de Alin-Mihai Gherman. Volumul I: Studiu introductiv, note și text, Cluj-Napoca, Editura Clusium, 2001.
- N. Costin 1700–1710 = Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei, de la zidirea lumii până la 1601 și de la 1709 la 1711*, în *Opere*, I, ediție cu un studiu introductiv, note, comentarii, indice și glosar de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu. Prefață de G. Ivănescu, Iași, Editura Junimea, 1976, I: p. 1–287.
- DA = Academia Română, *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea I (A–B), Librăriile Socec&Comp. și C. Sfetea, 1913; partea II: C, București, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940; partea III, fascicula I: D–De, București, Universul Intreprindere Industrială a Statului, 1949; tomul II, partea I: F–I, București, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională, 1934; partea II: J–Lacustru, București, Tipografia Ziarului „Universul” S.A., 1937; tomul II, partea II, fascicula II: Ladă–Lepăda, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1940; tomul II, partea II, fascicula III: Lepăda–Lojniță, Academia Republicii Populare Române, București, Tipografia Ziarului „Universul” S. A., 1948, coord.: Sextil Pușcariu, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- DAFOC = *Dicționarul fenomenelor, obiectelor cosmice și constelațiilor*, în Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanferei, *Terminologia*

- astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024, p. 269–831.
- DELR = Academia Română, Institutul de lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”, *Dicționarul etimologic al limbii române*, coord.: Ion Giurgea, Cristian Moroianu, București, Editura Academiei Române, <https://delr.lingv.ro/>.
- DFA = Florescu, Cristina (coord.), Laura Manea, Elena Tamba, Alina Pricop, Cristina Cărăbuș, Liviu Apostol, Florin-Teodor Olariu, Mădălin-Ionel Patrașcu, *Dicționarul fenomenelor atmosferice*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2017.
- Dionisie 1814 = Dionisie Eclesiarhul, *Hronograf. (1764–1815)*, transcriere după original, indice și glosar de Dumitru Bălașa, studiu introductiv de Dumitru Bălașa și Nicolae Stoicescu, note și comentarii de Nicolae Stoicescu, București, Editura Academiei, 1987. [Manuscris din 1814].
- DLR = Academia Română, *Dicționarul limbii române (DLR)*. Serie nouă. tomul V, *Litera L (Li–Luzulă)*, 2008; tomul VIII, partea 1, *Litera P (P–Păzui)*, 1972; tomul VIII, partea a 3-a, *Litera P (Pînă–Pogribanie)*, 1977; tomul X, partea a 4-a, *Litera S (Slab–Spongios)*, 1992; tomul X, partea a 5-a, *Litera S (Spongiar–Swing)*, 1994; tomul XI, partea 1, *Litera Ș*, 1978; redactori responsabili: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Ion Coteanu; din anul 2000 – Marius Sala, Gheorghe Mihăilă, București, Editura Academiei, în ediția anastatică digitală <https://dlr1.solirom.ro/>.
- Dosoftei 1673 = Dosoftei, *Psaltirea în versuri. (1673)*. [Traducere de Dosoftei], ediție critică de N.A. Ursu. Cu un Cuvânt-înainte de Înalt Prea Sfințitul Iustin Moisescu... Iași, [Mitropolia Moldovei și Sucevei], 1974.
- Dosoftei 1679 = Dosoftei, *Dumnezăiasca liturghie. (1679)*, ediție critică de N.A. Ursu, Iași, Mitropolia Moldovei și Sucevei, 1980.
- Dosoftei 1680 = Dosoftei, *Psaltirea de-nțales*. Text stabilit și studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Iași, Casa Editorială Demiurg, 2007.
- Dosoftei 1681 = Dosoftei, *Molitvenic de-nțales*, ediție, studii și glosar de Mădălina Ungureanu (coord.), Iosif Camară, Ana Catană-Spenchiu, Maria Moruz, Mihail Khalid Qaramah, Cornel Tatai-Baltă, Anca-Elisabeta Tatay, Iași/ Mănăstirea Putna, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași/Editura „Mitropolit Iacov Putneanul”, 2024.
- Dosoftei I 1682/II 1683/III 1686/IV ante 1693 = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților. I–IV. Acum tipărite și traduse... cu poronca Mării Sale și cu poslușenia a smereniei noastre, a lui Mitropolitul Dosoftei*, Iași, în *Tiparnița Svi[n]tei Mitropolii. I: Lunile septembrie, octombrie, noiembrie, decembrie, 1682, f. 3–246; II: Lunile ianuarie, februarie, 1683, f. 247–333; III: Lunile martie, aprilie, mai, iunie, 1686, f. 334–499; IV: Lunile iulie și august, [ante 1693], f. 500–541.*
- Dosoftei 1683 = Dosoftei, *Parimiile preste an. (Iași, 1683)*, ediție critică, studiu introductiv, notă asupra ediției, note și glosar de Mădălina Ungureanu, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2012.
- Dragomir I–II 2017 = Dragomir, Mioara, *Hronograf den începutul lumii (ms. 3517). Studiu lexicologic*, volumele I–II, Iași, Editura Doxologia.
- Episcopescul 1843 = Ștefan Vasilie Episcopescul, *Oglinda înțelepciunii, cunoștința sineșului, coprinzătoare de antropologie și cosmologie, spre aflarea puterilor omului și ale naturii ... Alcătuită de ...* București, în *Tipografia Colegiului Sf. Sava*, 1843.

Câțiva termeni care denumesc noțiuni astronomice în Dosoftei, Viața și petrecerea svinților

- Florescu 2019 = Cristina Florescu, *Terminologia astronomică. Premize ale unui studiu lingvistic*, în Ofelia Ichim (coord.), Marius-Radu Clim, Veronica Olariu, Alina-Mihaela Pricop, Ioana Repciuc (ed.), *1918–2018. Limba și cultura română – structuri fundamentale ale identității naționale: evaluări, perspective*, București, Editura Tracus Arte, p. 117–130.
- Frențiu 2002 = Dosoftei, *Viața și petrecerea svinților (Iași, 1682–1686)*. Text îngrijit, notă asupra ediției și glosar de Rodica Frențiu, Cluj[-Napoca], Editura Echinoc.
- Gafton, Arvinte 2007 = Alexandru Gafton, Vasile Arvinte, *Palia de la Orăștie (1582). II. Studii*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Genilie 1841 = I. Genilie, *Prințipuri de geografie sau Începuturi de geografie statistică, politică, fizică și astronomică*, București, Tipografia Colegiului Național.
- Greceanu 1811 = Polizoi Contu, *Învățăture de multe științe, folositoare copiilor creștinești cei ce vor vrea să învețe și să știe dumnezeiasca scriptură*. Așăzate de dascălul..., iar acum tălmăcite după cea grecească pre limba românească... [de] Nicodim Greceanul, Sibii, Tipografia lui Ioann Bart.
- Milescu, *Hronograf = Hronograf den începutul lumii. O samă de învățăture (ms. 3517 BAR)*, traducere atribuită lui Nicolae Milescu Spătarul, ediție critică de Mioara Dragomir, I: *Notă asupra ediției. Studii. Glosar*; II: *Glava 6 – Împărăția altui Artaxerxu, Mână lungă. Glava 63, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 1^r – f. 125^v)*; III: *Începutură împărațiilor elinești. Glava 64 – Împărăția lui Arcadie, feciorul lui Theodosie. Glava 132, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 126^r – 243^v)*; IV: *Împărăția lui Theodosie cel micu. Glava 133 – Împărăția lui Ioan Țămischi și cu ficiorii Theofanii. Glava 178, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 243^v – 439^r)*; V: *Împărăția lui Vasălie ș-a lui Costantin, ficiorii lui Roman, de al doilea rând. Glava 179 – pentru prietenii, învățătură, Textul transcris. Note și comentarii. Facsimile (f. 439^v – f. 608^v)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2024.
- Iacob I–II 2001 = Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640–1800)*, Suceava, Editura Universității „Ștefan cel Mare” din Suceava.
- Lex. Sl.-Rom. 1649 = *Lexicon slavo-românesc și Tâlcuirea numelor din 1649*. [Copiat de Mardarie Cozianul]. Publicate cu studiu, note și indicele cuvintelor românești de Grigorie Crețu. Cu mai multe facsimile. Edițiunea Academiei Române, București, Institutul de Arte Grafice Carol Göbl, 1900.
- Manea 2006 = Laura Manea, *Dosoftei, Viața și petrecerea svinților*. Studiu lingvistic. Partea I, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași.
- Manea 2024 = Laura Manea, *Termeni care desemnează fenomene astronomice în scrierea Viața și petrecerea svinților a mitropolitului Dosoftei*, în Mariana Nastasia, Elena Isabelle Tamba (coord.), Alina-Mihaela Bursuc, Marius-Radu Clim, Mioara Dragomir, Cristina Florescu, Gabriela Haja, Laura Manea (ed.), *Actele Colocviului Internațional „Lexicografia academică românească. Provocările informatizării” AcadLexi 2024*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 149–171.
- Marcovici 1831 = *Culegere din cele mai frumoase noți ale lui Yung*. [Traduse de] Sărdarul Simeon Marcovici. A doua ediție îndreptată și adăogată cu un cuvânt înainte al lui Yung asupra a doă veniri și un cuvânt dintre-ale episcopului Masilion, București, în Tipografia lui Eliad, 1835. [Ediția I: 1831].

- Martin 2002 = Jean Martin, *Sur le sens réel des mots catastérisme et catastériser* (καταστερισμός, καταστερίζειν), *Mélanges Jean Soubiran*, PALLAS, 59, 2002, p. 17–26, <https://www.jstor.org/stable/>.
- Mineiul Oct. 1776 = *Mineiul. Luna lui octovrie*. Care s-au tipărit acum întâi rumânește..., prin osârdiia Sfințiii Sale iubitorului de Dumnezeu Chir Chesarie... în Sfânta Episcopie a Râmnicului, la anul de la Hristos 1776.
- Moxa 1620 = Mihail Moxa, *Cronica universală*, ediție critică, însoțită de izvoare, studiu introductiv, note și indici de G. Mihăilă, București, Editura Minerva, 1989. [Scrisă în 1620].
- Munteanu 1995 = Eugen Munteanu, *Studii de lexicologie biblică*, Iași, Editura Universității „Al. I. Cuza” din Iași.
- Munteanu 2008 = Eugen Munteanu, *Lexicologie biblică românească*, București, Editura Humanitas.
- Olariu 2019 = Veronica Olariu, *Biblia de la Sankt Petersburg (1819). Studiu lingvistic*, Iași, Editura Doxologia.
- Otescu 1907 = I. Otescu, *Credințele țaranului român despre cer și stele*, București, extras din „Analele Academiei Române”. Memoriile Secțiunii literare. Seria II. Tom. XXIX, p. 425–506.
- Palia* = *Palia de la Orăștie. (1581–1582)*. [Traducere anonimă]. Text – facsimile – indice. Ediție îngrijită de Viorica Pamfil, București, Editura Academiei, 1968.
- Pamfile 1915 = Tudor Pamfile, *Cerul și podoabele lui. După credințele poporului român*, București – Leipzig – Viena, Librăriile Socec & Comp., Pavel Suru, C. Sfetea – Otto Harrassowitz – Gerold & Comp.
- Popescu-Marin *et al.* 2007 = Magdalena Popescu-Marin (coord.), *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea*, București, Editura Academiei Române.
- Psalt. Sch.* = *Psaltirea Scheiană*. [Traducere anonimă]. Publicată de prof. I. Bianu. Tomul I: Textul în facsimile și transcriere cu variantele din Coresi (1577), edițiunea Academiei Române, București, Tipografia Carol Göbl, 1889.
- Șincai cca 1810 = Gheorghe Șincai, cap. *Despre trupurile lumești, în Învățătura firească spre surparea superstiției norodului* [Prelucrare după Johann Heinrich Helmuth de...]. Studiu introductiv și ediție critică de Dumitru Ghișe și Pompiliu Teodor, București, Editura Științifică, 1964, p. 173–198.
- TAFOC 2023 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană,
- TAFOC 2024 = Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană,
- Teodorescu 1864–1885 = *Poezii populare române*. [Culegere de] G. Dem. Teodorescu, ediție critică, note, glosar, bibliografie și indice de George Antofi. Prefață de Ovidiu Papadima, București, Editura Minerva, 1982.
- Tomulesei-Ciobanu 2024 = Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, *Obiectele cosmice – asteroizi, comete, meteoriți*, în Cristina Florescu (coord.), Laura Manea, Elena Isabelle Tamba, Alina-

Câțiva termeni care denumesc noțiuni astronomice în Dosoftei, Viața și petrecerea svinților

Mihaela Bursuc, Daniela Butnaru, Cristina-Mariana Cărăbuș, Maria-Marilena Tomulesei-Ciobanu, Cătălin-Bogdan Galeș, Florin-Teodor Olariu, Claudius Teodorescu și Gabriela-Ana Azanfirei, *Terminologia astronomică românească științifică și populară. Fenomene, obiecte cosmice și constelații (TAFOC)*, ediție revizuită, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, p. 137–150.

Ursu 1962 = N.A. Ursu, *Formarea terminologiei științifice românești*, București, Editura Științifică.

**SOME TERMS THAT DESIGNATE ASTRONOMICAL NOTIONS IN THE WRITING
VIAȚA ȘI PETREACERA SVINȚILOR "THE LIVES AND DEEDS OF THE SAINTS"
BY METROPOLITAN DOSOFTEI**

ABSTRACT

This study is a lexical research of some astronomical terms (terms designating "classical", generic cosmic objects) attested in the writings of the Moldavian Metropolitan Dosoftei. 13 words and the lexical structures in which some of them appear were analysed. The effort involved in this type of linguistic research is rewarded by the discovery of terms that name generic cosmic objects and meanings of words that refer to these notions in all the (edited) texts of the metropolitan. An important contribution is also the discovery of some first attestations or some new attestations in Dosoftei's writings.

Keywords: *cosmic objects, popular terminology, syntagms, composed, first record, synonymy, etymology.*

